

Stipe Tonković

VINODOLCI U ANTIFAŠISTIČKOJ I OSLOBODILAČKOJ BORBI OD 1941. DO 1945.

(Građa za povijesna istraživanja, I. dio)

Nije iscrpljeno pisanje o NOB-u, iako je napisano relativno mnogo¹, jer se o svim razdobljima povijesti nerijetko iznova otkrivaju i obrađuju nove činjenice i interpretiraju tadašnji i suvremeni sudovi, ponajviše ako su jednoznačni. Oslobodilačka i antifašistička borba (NOB) je dio povijesti hrvatskog naroda koja je izuzetna i po otporu okupatoru u borbi za slobodu i po pripadnosti antifašističkoj savezničkoj koaliciji (SSSR, Engleska, SAD), pobjednici u Drugom svjetskom ratu. Zato i zbog svih drugih poznatih činjenica antifašizam i u Hrvatskoj ostaje civilizacijska tekovina i dio baštine naroda koja je imala važnu ulogu «u uspostavi temelja državne suverenosti u razdoblju Drugog svjetskog rata, izraženoj nasuprot proglašenju Nezavisne države Hrvatske (1941.) u odlukama Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (1943.), a potom u Ustavu Narodne republike Hrvatske (1946.) i poslije u ustavima Socijalističke republike Hrvatske (1963–1990.)».² Po masovnosti odaziva i sudjelovanju u oslobodilačkom ratu, stalnom usponu i razvoju NOB-a bez jačih poraza i kriza, domoljubnom i antifašističkom pučanstvu kao pozadini (logistici) i aktivnim sudionicima borbe, represalijama okupatora – talijanskog i njemačkog – s tri tisuće boraca i stotinama istaknutih rukovodilaca, civilnih i vojnih – NOB-u Vinodolu ubraja se u veličanstvene povijesne dane samosvijesti i dostojanstva, hrabrosti i požrtvornosti, sposobnosti i odlučnosti, odgovornosti i morala.

TALIJANSKA OKUPACIJA

Novu povijesnu prijelomnu fazu označio je ulazak fašističkog talijanskog okupatora u zemlju 11. travnja 1941. godine. Naime, travanjskih dana 1941. g. u okolnostima raspada Kraljevine Jugoslavije, unutar koje je tada već bila Banovina Hrvatska, a u ostvarivanju cilja obnove Rimskog Carstva i unutar toga osvajanja Jadranskog mora i obale, talijanska fašistička

¹ Vidi: Pavlić, Ivanka, Prilog za bibliografiju knjiga, brošura i ostalih radova o Vinodolu, Vinodolski zbornik VI, Crikvenica, 1991., kao i niz članaka, stručnih i znanstvenih priloga u knjigama VZ I-VII, 1977.-1991., časopisu «Dometi», «Jadranskom zborniku» itd.

² Izvorišne osnove Ustava Republike Hrvatske, Ustav Republike Hrvatske, III izdanje, Informator, Zagreb, 1991.

vojska Benita Musolinija bez borbi je okupirala i Vinodol. Talijani su zauzeli teritorij do nešto sjevernije od Karlovca i Kupe, a njemačka nacistička – Hitlerova vojska na sjever dalje. Kao cijenu za «savezništvo» poglavnik kvislinške Nezavisne Države Hrvatske dr. Ante Pavelić morao je prepustiti talijanskoj državi najljepši dio Hrvatske – veći dio Dalmacije sa Splitom i skoro sve otoke na Jadranskom moru (osim Brača, Hvara i Paga)³ pa je Vinodol postao zapadni kraj tobože nove «granice» kod Bakarca, odnosno granice na moru između Crikvenice, Novog i otoka Krka. U ovoj novoj zbilji – Drugom svjetskom ratu, Hrvatska ne samo da je izgubila dio teritorija i slobodu, već su stvarno moćne, za rat dobro pripremljene vojne, političke i posebno promidžbene tzv. Gôbelsove propagande silnice nametale narodu fašističku i nacističku ideologiju «novog poretka» više rase (über Menscha), porobljavanja i istrebljenja nearijevaca (genocid), a u vladanju totalitarizam. U svojim taktičkim potezima tzv. «sile osovine Berlin-Rim» u okupiranim zemljama Europe postavljale su kvislinške vlasti i stvarale «nezavisne» državnice, što je učinjeno i u Hrvatskoj s malobrojn timer ustaštvom koje je potpuno preuzelo i fašističku ideologiju, a u «državi» rasne zakone i druge sastavnice novog poretka. Premda slabi i malobrojni u Vinodolu, ustaški pokret i vlast znatno su pomagali okupatoru, a u težnji pridobivanja stanovništva služe se i špijunažom, a manje vojnom silom, ali kao u nekim drugim krajevima nisu bili Talijanima ni ravni ni opasni, ni politički ni vojnički.⁴ Pozitivni učinak za ustašku vlast imao je poziv dr. Vlatka Mačeka svim organima vlasti Banovine Hrvatske da se stave na raspolaganje novoj «državi», što su i učinile obje kotarske i općinske uprave u Vinodolu i indirektno, mada za kratko vrijeme, pomogle pacifikaciju. No, nakon samo dva mjeseca okupacije i sami Talijani konstatiraju da «ustaštvo nije imalo utjecaja...i stanovništvo nije iskazivalo nikakvo oduševljenje za novu granicu i malo simpatije za državu Ante Pavelića».⁵ U tzv. II. zoni (I. zonu su činili anektirani krajevi Hrvatske – Dalmacija i otoci) od Bakarca prema Senju Talijani su od 18. svibnja do 7. rujna tobože uvažavali vlast NDH, a onda opet «sporazumom» preuzeli «građanske i vojničke ovlasti na području cijele II. zone s odgovornošću za suzbijanje odmetničke djelatnosti». Spremali su se da tu dugoročno ostanu i zato su utemeljili dobro utvrđene garnizone, njih 15 u svim mjestima Vinodola i priobalja – Sv. Jakov – Šiljevica (Jadranovo), Križišće, Drivenik, Tribalj, Crikvenica, Grižane, Selce, Bribir, Novi, pa čak uz Ledenice i na ledeničkoj gradini, u Brezama, Povilama i Klenovici, odnosno uz Sv. Jakov (Jadranovo) u Klanfarima. Već u jesen 1941. godine garnizone su opleli bodljikavom žicom i utvrdili s mnogo bunkera na svim stranama i ulazima-izlazima, što je tako ostalo sve do kapitulacije Italije 08.09.1943.⁶ Na ovom relativno malom prostoru Talijani su držali 5 000 dobro uvježbanih i naoružanih vojnika. Pored talijanske vojske ostao je tu zanemariv broj oružnika NDH (žandara) koji su prema Rimskom ugovoru imali «odgovarajuću suradnju s talijanskim karabinjerima», a poslije reokupacije (7. rujna) bili pod komandom talijanske voj-

³ To je sankcionirano Rimskim ugovorom od 18. svibnja 1941.

⁴ Vidi Plovanić, M., Prilog istraživanju ustaških i talijanskih represivnih mjera u Vinodolu 1941., Jadranski zbornik IX, Rijeka-Pula, 1975.

⁵ Isto, Izvještaj Komande V. korpusa talijanske vojske od 16. lipnja 1941. godine.

⁶ Frković, P., Razvoj jedinica NOV na području Vinodola, VZ – III, Crikvenica, 1983., str. 80

ske. Pored ovih garnizonskih jedinica na prostoru Hrvatskog primorja i Gorskog kotara veće jedinice Druge talijanske armije sa sjedištem komande u Sušaku i Petog armijskog korpusa u Crikvenici bile su divizije «Lombardia» (Delnice), «Granadieri di Sardegna» i dodatno divizija «Re» čiji su dijelovi bili u Senju – s ukupno oko 30 000 vojnika s tenkovima, teškom artiljerijom, bacačima i mitraljezima.⁷

ORGANIZACIJA OTPORA – USTANAK – VIŠEVICA

U ovim okolnostima loma u Europi kada je najveći broj država porobljen, a neprijateljsko oružje i vojska i u vinodolskom kraju golemi, pomisao i odluka na otpor, posebno oružani, bili su i teorijski malo izgledni. Razlozi su bili višestruki: a) oružana borba bez logistike države koje još nije bilo – bez kasarni, oružja, vojne odjeće i obuće, hrane, skladišta, komora, radioveza, naravno i bez novca i plaća, a protiv svježje i u svemu osigurane vojske mogla je izgledati nemoguća; b) gospodarska osnova i stanovništvo, oskudni u svemu, nisu mogli davati nade da će ono opskrbljivati novu, makar u početku i malu vojsku; c) teritorij za ratovanje je uzak, sabijen između mora i šume, posebno nepogodna obala, kršni tereni, blizina stratejski važnih prometnica (željezničke pruge Sušak-Zagreb te ceste), a i šuma koja zbog velikih nanosa snijega postaje otežavajući činilac. No, ni stanovništvo nije u istom položaju pa i očekivanja da se uključi u pokret su različita. I tri pojasa na koja je geografski, ekonomski, dijelom socijalno i kulturno podijeljen Vinodol (gornjoplaninski, Vinodolska dolina i priobalje) te različite okolnosti djelovat će na obujam i intenzitet angažiranosti stanovništva.

PRVE PARTIZANSKE AKCIJE – BATALJUN »MATIJA GUBEC«

Zato u gore navedenim uvjetima za pokretanje otpora – borbe bio je kao i uvijek bitan ljudski faktor – posebno u prvim danima je bio njegova jezgra i pokretač. Njega su dali komunisti, donekle politički, psihološki i moralno pripremljeni, tada još malobrojni (u cijelom Vinodolu 40), čija se je stranka jedina odlučila na oružanu borbu.⁸

Dokumenti svjedoče da su od 25. do 28. srpnja 1941. po uputama već autoritativnog vodećeg čovjeka Tome Strizića, Franjo Mureta i Petar Spoja, koji su bili različitih političkih opredjeljenja, potražili i utemeljili prvi partizanski logor na području Viševica, u Žilavim dolcima (na nadmorskoj visini 1130 metara). Tu su 28. srpnja postavili šator kao prvi smještajni prostor (kasnije su tu bile novopodignute barake) gdje je 30./31. srpnja došao i Tomo Strizić, da bi već u prvoj polovini kolovoza pristiglih dvadeset boraca iz Bribira i Ledenica organizirao i prvu vojnu jedinicu.⁹

⁷ Plovanić, M., Osnivanje Štaba primorsko-goranskog odreda, «Dometi» 10, Rijeka, 1977.

⁸ 23. lipnja 1941. CKKPH i 4. srpnja 1941. godine CKKPJ objavili su proglase s pozivom na oružani ustanak, ali su oni ostali nepoznati Vinodolcima.

⁹ Tus, Andrija, Bribir u revolucionarnom pokretu i oslobodilačkom ratu, IHRP Hrvatske, Zagreb, 1971., str. 110.

Političke pripreme za ovaj čin sežu u predratni napredni politički pokret revolucionarni, radnički i sindikalni, u čemu su posebnu ulogu, naročito u Bribiru i Selcima, imale i narodne čitaonice.¹⁰ U kontinuitetu, u novim uvjetima i u ilegali (tajno) održavao je više susreta 1940. i 1941. s rukovodećim ljudima CKKPH (R. Končar), Okružnog, odnosno KK Sušak (R. Šupić) i međusobno, a prekretnički susret 9 komunista iz Selaca, Bribira, Crikvenice, Ledenica i Hreljina, poslije napada Hitlerove Njemačke na Sovjetski Savez, početkom srpnja bio je u Jasenovu, uvali kraj Selaca. Na njemu još nije donešena, «odluka o ustanku», već se govorilo o pripremama za oružanu borbu.¹¹ Ne zanemarujući utjecaj šire okoline, i Jasenova i Viševica su djelo prije svega domaćih ljudi, a borački sastav¹² – radnički, težački, seljački, srednjoškolski – nerečeno je sugerirao da se stvara zavičajno – narodna gerila (partizani), uskoro vojska, a postepeno i narodna vlast. U jedinicama tada i kasnije, kao i u pozadinskim organizacijama tu samoniklost i samoinicijativnost pokreta, što čini i njegovu specifičnost i u Vinodolu, izražavala je i činjenica što su rukovodioci četa, a uskoro bili najsposobniji i najhrabriji domaći ljudi.¹³ Političku pomoć u tim okolnostima pružali su nešto uzdignutiji pojedinci – Josip Brčić u Selcima, i delegat CKKPH Josip Đerđa u Novom, koji je počeo izdavati i prve partizanske novine u Vinodolu i tiskati brošure, sve na ciklostilu (šapirografu) i u strogoj ilegali, kao i novoosnovani Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje u Crikvenici (rujan 1941.) sa sekretarom Matom Kršulom. Zajedničkim djelovanjem Đerđe i OK (Viktor Bujanj) prva štampana riječ „Glas naroda Hrvatskog primorja“ imala je veliki utjecaj i na usmjeravanje borbe i na njeno upoznavanje i prihvaćanje. Takvu političku pomoć u prvim danima obilaskom Viševice dao je i prof. Ivo Marinković, sekretar OK KPH za Karlovac.¹⁴

Odluke pojedinaca o odlasku u partizane u (šumu), koji su se doraja godine i poslije uključivali i uvećavali partizanske jedinice bile su u osnovi političke, ali ne kod svih i svakoga, i nisu uvijek bile ni domoljubno ni klasno (ideološki) motivirane. Nemirenje s okupacijom i neprihvatanje kvislinške novostvorene NDH, ali i strah od represalija jer su već početkom kolovoza počela uhićenja, a kasnije i strijeljanja,¹⁵ i neizvjesnost zbog poziva za domobranstvo ili za rad u Njemačku ubrzavali su opredjeljenja. Kategorički stav odvratanja od odaziva neprijatelju, tumačen logikom da se uključivanjem pomaže i jača neprijatelj, ali ugrožava i vlastita egzistencija, bili su alternativni kriterij i domoljublja i antifašizma i mjera osude pa i kazne. Izuzetak su bili pojedinci koji su se zatekli u organima vlasti ili drugim javnim ustanovama (pošta, škole, ambulante, prometni punktovi i sl.) i bili u mogućnosti davati obavijesti o okupatoru ili pružati različitu pomoć. Međutim to su mogli raditi samo kraće vrijeme.

Viševički partizanski logor s već stotinjak aktivista u pozadini postaje jedinstvena politička i vojna jezgra za širenje borbe i to ne samo u Vinodolu. Ocijenivši da ne smiju ostati

¹⁰ Antić, dr. Vinko, Radnički pokret i djelovanje komunista u Vinodolu, VZ I, Crikvenica, 1997., str. 37.

¹¹ Kršul, Andrija; Kalafatić, Blaž, Sastanak komunista u uvali Jasenova, VZ I, str. 155 i 163.

¹² U bataljunu «Marija Gubec» bilo je 90% radnika, iz istoimene knjige

¹³ Prvi komandant bio je Crikveničanin Nikola Car Črni «Španac».

¹⁴ Zatezalo, Đ., Majetić, T., Profesor Ivo Marinković, Karlovac, 1975., Plovanić, M., VZ II

¹⁵ 26. prosinca 1941. god u Crikvenici je strijeljano šest osoba među kojima i dr. Ivan Sobol.

izolirani (niti bi to objektivno bilo moguće), ova se je jezgra već u kolovozu usmjerila na dva istovremena aktiviteta: prvo, na povezivanje sa svim mjestima u Vinodolu, ali i sa susjednim mjestima Gorskog kotara – Lič, Fužine, Delnice i šire s Drežnicom; drugo, na iniciranje i pomaganje u osnivanju partijskih organizacija gdje ih formalno nije bilo, odbora NOP-a, omladinskih i ženskih antifašističkih organizacija, punktova i veza, jer okružna i kotarska rukovodstva još nisu funkcionirala. U ovo vrijeme Drežničani su već imali borbenu jedinicu, isto i Delničani i Sušačani (s okolicom). Fužinari, Ličani pa dijelom i Lokvarci dolazili su na Viševicu. Za dokazivanje pokreta trebalo je krenuti u borbene akcije, o čemu su se na Stupu između 15. i 20. kolovoza dogovarali borci i aktivisti Bribira, Liča, Fužina, Delnica, Srpskih Moravica i Ledenica. 40 dana poslije utemeljenja Viševičke jedinice, uz prethodnu stručnu pomoć «Španca» Ivana Hariša Gromovnika u izobrazbi dijela boraca za minere – diverzante, 9. rujna u blizini Liča izvršena je i prva akcija i prvo rušenje pruge Sušak-Zagreb u Drugom svjetskom ratu na ovom području. Istu večer drugi dio boraca uz pomoć ličkih aktivista izvršio je i drugu akciju – uzimanje iz skladišta Električnog državnog poduzeća u Ličkom polju 20 sanduka eksploziva toliko potrebnog i za daljnje miniranje ove pruge, odnosno njeno onesposobljavanje. Te je noći prvi put pristigao su u Ličko polje ususret borcima Veljko Kovačević s Ivom Marinkovićem. Kovačević će uskoro postati prvi komandant Primorsko-goranskog odreda, a kasnije i V. operativne zone i XIII. divizije, ličnost koja će biti svesrdno primljena i postati značajna za ovaj kraj. Kasnije će napisati Veljko: »Tek što smo izašli iz vlaka čekala nas je bibrirska četa od tridesetak izabranih momaka na čelu s Tomom Strizićem». Na drugom mjestu o Tomi kaže: «...ličnost o kojoj su kružile priče kao o legendi...»...i «...jedan od najistaknutijih komunista u Hrvatskom primorju za čije je ime vezan nastanak brojnih partijskih organizacija u Primorju, prvi ustanički dani, nastanak čete i njeni uspjesi, kojih je ona do tada dosta imala».¹⁶ Na proslavi 30. obljetnice ustanka u Bribiru bezrezervno će reći o danima svog dolaska među njemu «drage Primorce» da smo «došli na gotovo» dajući kao vojnik i komandant ocjenu i priznanje Tomi i Vinodolcima za njihov hrabri početak. Sada već i s prvim vinodolskim «Špancem» na Viševici Nikolom Carem Črnim¹⁷ i učešćem dijela Tuhobičke čete koja se je privremeno našla na Viševici, zahvaljujući vezi učitelja L. Vivode s poručnikom talijanske vojske u Novom Smokovićem koji mu je dao obavještajne podatke – četa je 27. rujna 1941. izvela na Stalku na cesti Novi-Ogulin prvu oružanu akciju na talijansku vojsku u ovom kraju. Tog dana sačekali su u zasjedi kamion s hranom za garnizon u Jasenku i uz zapljenu hrane i oružja zarobili 7 vojnika, 2 potporučnika i jednog podoficira. Većina se s hranom vratila u logor, a sedmorka na čelu s Tomom Strizićem ostala je još pet dana i izvršila još dva napada na Talijane u kojima je poginuo i ranjen veći broj talijanskih vojnika. Ovo prvo oružano susretanje s neprijateljskom vojskom i njegovi gubici imali su odjeka i u narodu i među talijanskom vojskom. Prekinuta je i prometnica Novi-Jasenak, ali se i među nekim starijim borcima osjetila zabrinutost da će im biti uhićene porodice jer je to već tada bila uobičajena represivna mjera.¹⁸

¹⁶ Kovačević, Veljko, Ratna sjećanja, VINCROID «Stvarnost», Beograd, 1989. str. 80. i 90.

¹⁷ O Nikoli Caru – Črnim vidi u «Naši španski dobrovoljci», CHRP i NOR-a, Rijeka, 1988., str. 51.

¹⁸ Tus, A., Bribir u revolucionarnom i oslobodilačkom ratu, IHRPH, Zagreb, 1971., str. 139.

Dvadesetak dana kasnije neprijatelj poduzima i prve masovne represalije prema stanovništvu – 18. listopada 1941. godine talijanska vojska «pročešljava» bribirsku šumu u težnji da uništi partizane, koje ne nalazi, ali borcima NOR-a pali sve gospodarske kuće – njih 162, koje su sa šumom i zemljom činile drugi gospodarski resurs, s promišljenim ciljem uništenja mogućih smještajnih prostora za sve veće partizanske jedinice i izvore hrane i za pučanstvo i za novu vojsku.¹⁹

U svome usponu listopadskih dana pokret utemeljuje tri nove formacije: a) poslije savjetovanja u Stolicama 26. rujna 1941. odlukom tada već Vrhovnog štaba NOPOJ-a o osnivanju zemaljskih i pokrajinskih štabova u Hrvatskoj se 19. listopada 1941. formira Glavni štab Hrvatske (narodnooslobodilačkih partizanskih odreda) u Petrovoj gori,²⁰ čime se ističe bit nacionalnog cilja i sadržaja NOB-a. b) slijedom uputstava Vrhovnog odnosno Glavnog štaba Hrvatske o ustrojstvu partizanskih jedinica – četa, bataljuna, odreda i grupe odreda, još prije GŠH-a 10. listopada 1941. u Prisiki od svih partizanskih jedinica formira se teritorijalni štab, a ubrzo zatim i štab primorsko-goranskog odreda u koji uz Veljka Kovačevića kao komandanta i Ivu Vejvodu kao komesara ulazi i prvi čelni Vinodolac Tomo Strizić kao operativni oficir. Istog se dana ustrojava i prvi bataljun «Matija Gubec» na čijem je čelu komandant Nikola Car Črni i komesar Jozo Gržetić.²¹ Uspostavom sada već i «vertikale» u ustrojstvu partizanskih jedinica i njihovom zapovijedanju od gerile se počinje stvarati vojska, iako naziv «partizanski» i dalje ostaje, a čete i bataljuni zadržavaju veliku samostalnost, a čete sve do proljeća 1942. godine ostaju u svojim logorima. U uputama viših štabova utvrđuje se crvena petokraka na kapama kao *antifašistički znak*, a jedinice nose nacionalne zastave, odnosno nacionalno mješovite obje zastave. Troroga kapa nije skinuta, ali će je kasnije zamijeniti partizanka – titovka. I vojnički pozdrav stisnutom šakom zamijenit će pozdrav otvorenom šakom na sljepoočnici. No, iza ovog vojno-formacijskog rasta u predstojećoj žestokoj i dugotrajnoj zimi uz glad nadolaze novi pokušaji neprijatelja da jedinice putem tragova snijega («prtine») otkrije i uništi. Tako je 1. studenog 1941. godine u noći napadnut bribirski logor (sada već u Roženoj) u kojem se tog dana našao i komandant odreda Veljko Kovačević²² i operativni oficir odreda Tomo Strizić i komandant bataljuna Nikola Car. Uz malo puškaranja Talijani su se brzo povukli i posljedica nije bilo. Uz brojne vojne akcije²³ 18. prosinca 1941. su oslobođene Breze, prvo mjesto, ali i garnizon u Hrvatskom primorju, a oslobađanjem Alana (26.01.1942.) Vinodol i Primorje s Gorskim kotarom stječe i prvi veći oslobođeni teritorij od željezničke pruge Sušak-Delnice do Senja. Uz oslobađanje Jasenka (18./19. siječnja 1942.) u kojem sudjeluje i ledeničko-krmepotska četa, koja je u sastavu bataljuna «Marko Trbović», oslobođeni teritorij seže od Ledenica-Polja skoro do Ogulina. Istog dana bribirska četa na položaju na Pališinu sačekala je oružnike koji su krenuli iz Fužina preko šume u Primorje «da usput likvidiraju partizane»

¹⁹ Isto, str. 148.

²⁰ Putevima Glavnog štaba Hrvatske, Republički štab teritorijalne obrane, Zagreb, 1976., str. 19.

²¹ Bataljun «Matija Gubec», Crikvenica, 1986., str. 49.

²² Kovačević, V., Ratna sjećanja, Beograd, 1989., str. 122.

²³ Vidi: Bataljun «Matija Gubec», str. 61-78.

kada to ne mogu Talijani. Poslije poziva na predaju i odbijanja narednika Smolčića u vatrenom okršaju poginulo je 15, a predalo se 16 žandara.²⁴

Ustrojavanje većih vojnih formacija (bataljun, odred) uz priljev novih boraca ne usporava politički i taktički dobro odabrano «rašćljanjivanje» – dislokaciju jednog u više partizanskih logora bližih stanovništvu, posebno mladima koji odlaze u partizane. Uz ranije odvajanje Ličana i Fužinaraca (15. i 16. listopada 1941.) koji su osnovali novi logor u Bitoraju, u studenom Ledeničana s logorom u Ričičkom bilu, u veljači 1942. godine se odvaja i utemeljuje logor zagonjsko-novljanskog voda u Selačkim Krčima, potom krmpotski, a početkom ožujka grižanski vod u Krču, oba u sastavu bibrirske čete. Grižanski vod ubrzo dolaskom novih boraca postaje samostalna četa i ulazi u sastav bataljuna «Matija Gubec». Osnivanjem još jedne bibrirske čete u svibnju, a odlaskom sušačke, delničke i ličko-fužinarske u novoosnovane bataljune (brinjski «Ljubica Gerovac», goranski «Goranin», sušačko-kastavski «Vladimir Gortan») bataljun «Matija Gubec»²⁵ sa svoje četiri čete postaje i stvarno vinodolski. U rano proljeće sudjeluje (19. ožujka 1942.) u oslobađanju prva dva mjesta s hrvatskim stanovništvom (uz ranije Breze) – Mrkoplja i Ravne Gore koja proširuju slobodni teritorij i ostaju oslobođena dva mjeseca (do «svibanjske ofenzive»). Tada i kasnije protočnost boraca se nastavlja – odlaskom u druge jedinice i krajeve zavičajni logori i kraj se napuštaju, a kao pozadinska vojna jedinica početkom listopada 1942. osniva se komanda mjesta Krmpote – Ledenice.

Još u kolovozu, a masovnije krajem 1941.g. i početkom 1942.g. partizani Hrvati iz Vinodola svojim dolaskom u srpske krajeve vraćaju i jačaju međunacionalno povjerenje koje se na ovim prostorima neće narušiti ni u još jednom – Domovinskom ratu. U veljači (1942.g.) 25 boraca ledeničko-krmpotske čete u prvoj i 20 boraca u drugoj grupi, i 20 boraca s dva puškomitraljeza iz bibrirske čete ulazi u sastav brinjske čete u travnju u novi četvrti bataljun po redu osnivanja već spomenuti «Ljubica Gerovac», sada sa svojom III. četom i dvojicom Vinodolaca u Štabu bataljuna (Pero Komadina i Srećko Balen). Od dobrovoljaca i odabranih boraca Vinodolaca početkom travnja 1942. g. formira se u Drežnici i prva proleterska četa, čiji je komesar Blaž Kalafatić, koja ulazi u sastav Proleterskog bataljuna, kasnije brigade „Rade Končar“. U proleterima su sudjelovala 134 borca Vinodola od kojih su 33 poginula. U svibnju još jedna krmpotska četa priključuje se bataljunu «Ljubica Gerovac». Ovim «izlascima» iz zavičaja treba dodati i ulazak ledeničke čete u drežnički bataljun «Marko Trbović» još potkraj 1941. g., čiji će član štaba postati Milan Mataija, te odlazak (početkom travnja 1942.g.) više Vinodolaca (po pet samo iz bibrirske i ledeničke čete) u prateći bataljun Vrhovnog štaba, od kojih su mnogi poginuli, a više njih su bili i pratioci istaknutih članova AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (dr. Ivana Ribara, Moše Pijade, Vlade Zečevića i dr.).²⁶

U želji da se stignu dva susjedna područja – Lika i Kordun odlukom Glavnog štaba Hrvatske formira se (30. svibnja 1942. g. u Drežnici) Peta operativna zona NOVH-a, kao nova

²⁴ Tus, A., Bibrir u revolucionarnom i oslobodilačkom ratu, str. 165-167.

²⁵ Bataljun «Matija Gubec», Crikvenica, 1986., str.108. O istom vidi i u: Jovanović, Božo, Formiranje punkta «Matija Gubec» i Komande mjesta Krmpote - Ledenice

²⁶ Frković, Pero, Razvoj jedinica NOVH i aktivnost na području Vinodola, vinodolski zbornik III, str. 79.

vojno-područna formacija. Istog dana osnivaju se i dva odreda (NOPO) s po tri bataljuna. Komandant V. operativne zone je Veljko Kovačević, a komandant prvog odreda V. Bubanj, a drugog Nikola Car Črni. U okviru I. odreda našao se i «Vinodolac» – bataljun «Matija Gubec». U sastavu ovih formacija ustrojavaju se u ljetu 1942.g. još tri bataljuna čime su se vojne snage NOB-a utrostručile i s devet bataljuna postale respektabilne i za neprijatelja.²⁷

U nizu izvještaja i dokumenata²⁸ talijanski vojni štabovi nastavljaju s analizama i ocjenama vojne situacije pa u ožujku 1942. g. komanda II. armije u priručniku o borbi protiv partizana o ovom ratu kaže: «Armija je u pravom ratu. Ona se ne bori protiv lokalnih i nezavisnih bandi, već protiv jednog protivnika koji namjerava da stvori jedinstven front u zamjenu za onu jugoslavensku vojsku koju je ova Armija u travnju 1941.g. slavno pobijedila. Rat koji se ovdje vodi je isto tako rat kao i onaj koji se vodi u Rusiji, Libiji i na Dalekom istoku»²⁹. Ustaška velika župa Modruš 31.3.1942.g. o ovom stanju piše: «Komunistički partizanski odredi i dalje imaju inicijativu... Talijanske oružane snage se povlače iz iole ugroženih krajeva... one su ispraznile Brod na Kupi, Kupjak, Mrkopalj, Sunger, Severin na Kupi, Ravnu Goru, a koje nisu ispraznili talijanske trupe se povlače u najstroži centar, utvrđuju se, zaokružuju se bodljikavom žicom – pripremaju se ne za napad nego za obranu». Velika župa Vinodol – Podgorje izvještava: «Odmetnici su u posljednje vrijeme razvili vrlo jaku djelatnost i svakim danom postaju drskiji, jer se već približavaju većim naseljima, gdje se nalaze veći garnizoni savezničke vojske... tako da su oni iz Gorskog kotara razvili svoju djelatnost prema Plasama, glavnoj i jedinoj željezničkoj postaji za ovaj kraj. Oni iz kotara Novljanskog ugrožavaju promet prema kotaru Crikvenici ... tako malo po malo stvaraju jedan обруč oko svih glavnih mjesta ove župe».³⁰ Na savjetovanju u Rimu poslije izvještaja Roate, komandanta II. armije, o stanju na granici Mussolini osobno utvrđuje odmazdu: «Uvjeren sam da na teror partizana treba odgovoriti željeznom vatrom, tradicija suviše umiljatosti i nježnosti treba da se prekine».³¹

ULOGA KP (KOMUNISTA) – NOVE ANTIFAŠISTIČKE ORGANIZACIJE

Uloga komunista u oslobodilačkom antifašističkom ratu kod političkih protivnika, ponekad i nekih povjesničara, izazivala je i negativne interpretacije. No njihovo pokretanje borbe i djelovanje nije bilo neiskreno, a njihova uloga u pokretu nije bila u njihovoj brojnosti. U Vinodolu su krenuli s 40 članova u 7 partijskih organizacija uz podršku dvjestotinjak aktivista.³²

²⁷ Isto, str. 85-88.

²⁸ Grbac, Vitomir, Neprijatelj o NOR-u Hrvatskog primorja i Gorskog kotara 1942.g., «Dometi» 8, 9, 10, Rijeka, 1976., str.41.

²⁹ Isto, str. 44.

³⁰ Grbac, V., Neprijatelj o NOR-u u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 1942.g., «Dometi» 8, 9, 10, Rijeka, 1976., str. 42.

³¹ Isto, str. 43.

³² Plovanić, M., Partijska organizacija Vinodola u pokretanju NOB 1941.g., Vinodolski zbornik I., Crikvenica, 1977., str.90.

Ni razvitkom borbe broj članova nije brzo rastao jer su u tip ćelijske partije (konspirativne i strogih kriterija) primani prije svega mlađi ljudi sposobni za rad s narodom, provjereni i odani ciljevima borbe, hrabri, dosljedni i poštteni. Izdanak partijaca bili su skojevci (mladi komunisti) čiji su «aktivni» mogli biti nešto brojniji, ali su također primani po gotovo istim kriterijima: prvi u borbi i u svemu primjer – drugarstvu, pravičnosti, požrtvovnosti, učenju i druženju, u pjesmi i veselju. U kotaru Novi koncem 1944. g. djelovalo je 14 partijskih organizacija sa 104 člana, u kotaru Crikvenici 83 člana u 13 partijskih organizacija ili ukupno u Vinodolu 187 članova u 27 organizacija. Zadnji izvještaji kotarskih komiteta KPH iz ožujka 1945. g. bilježe 14 članova više, ali registriraju i 37 kandidata za članstvo i 176 članova SKOJ-a.³³

Ne znači da je broj za četiri ratne godine samo peterostruko povećan jer su iz partijskih i Skojevske organizacije radi uvjerenja i primjera svi sposobni za oružje iz pozadine odlazili u vojne jedinice. U XIII. primorsko-goranskoj diviziji formiranoj 2. travnja 1943. godine među 4132 boraca bio je 30. rujna 1943. g. 731 član KP, 174 kandidata i 730 članova SKOJ-a. Uspoređivanje broja partijaca i stanovništva³⁴ u pozadini pokazuje da je u ukupnom broju stanovnika 1941. g. partijaca bilo 0,25 %, odnosno 1,25 % s aktivistima, a 1944. g. također 1,25 %. U diviziji je omjer boraca i članova KP 5:1, odnosno partijaca je bilo 17,8 %, a članova SKOJ-a i boraca isto, ili zajedno jednih i drugih 30 % ili svaki treći borac.³⁵

Negativne konotacije u vezi s na komunistima, čije ponavljanje prelazi i u novi milenij, utjecale su na pokušaje poistovjećenja antifašizma s komunizmom pa bi to bio «komunistički antifašizam» za razliku od zapadnog demokratskog. Komunističnost pokreta potkrepljuju činjenicama da su partizani imali za uzor Sovjetski Savez, da je KP djelovala jednopartijski, naučavala i širila marksizam, da su uveli novu narodnu vlast i ponašali se «boljševički». Svega toga pomalo, uz simbole i revolucionarne pjesme³⁶ bilo je prvih dana borbe. Već u rujnu 1941. godine vodstvo pokreta kritiziralo je «ljevičarenje», o čemu prvoborac Blaž Kalafatić navodi približno i njegove sadržaje: «... iz nepravilnih ocjena karaktera NOP ... iz nedovoljnog poznavanja, u prvim danima ustanka, linije komunističke partije bilo je i kod pok. Tome Strizića i izvjesnog broja nas ... sklonosti da tako kažem «odlaska u lijevo», pravljenje analogije s oktobarskom revolucijom, prisvajanje crvene zastave kao simbola borbe, računajući našu borbu klasnom itd.»³⁷ Svi relevantni dokumenti ukazuju da je Partija nastavila i u novim uvjetima (NOB) ideološki i odgojni rad – «uzdizanje» sa svojim članstvom, u pravilu konspirativno (tajno) pod kojim se podrazumijevalo održavanje i posebnih «teorijskih» sastanaka (proučavanje materijala) i kratkih «kurseva», ali nikad sa samo «marksističkim» sadržajem. Bilo je to,

³³ Tus, A., Djelovanje organizacija KPH poslije kapitulacije Italije, Vinodolski zbornik IV., str. 71.

³⁴ Broj stanovnika u oba ratna kotara procjenjuje se na 16.

³⁵ Tintor, S., Trinaesta primorsko-goranska divizija, IHRP, Zagreb, 1968.

³⁶ Pjevale su se robijaške «Haj u kolo robijaši», «Mitrovčanka», buntovne «Matiji Gupcu», «Matiji Ivaniću», ruske «Čapajevka», «Komsomolka», revolucionarne «Budi se istok i zapad», čak i vjerojatno jedna iz Francuske revolucije «Namašte giljotine».

³⁷ Plovanić, M., Partijska organizacija Vinodola 1941., Vinodolski zbornik I, str. 120.

prije svega, razumijevanje NOB-a, odnosno osposobljavanje za rad s narodom ili vojnikom, a samo pojedinci, sposobni i nešto bolje obrazovani, mogli su tek na tečajevima ponešto naučiti iz inače teškog marksizma. Štampali su se i «materijali» za teoretski rad. U Novom već u jesen 1941. godine u strogoj ilegali J. Đerđa na ciklostil tehnici štampa i umnožava «Govor Dimitrova na VII kongresu Internacionale», «Dugi marš» (Kina) te čak i «Dvanaest uvjeta za boljševizaciju partije». Za sve pripadnike pokreta u Hrvatskom primorju izdaje se od siječnja 1942.g. «Primorski borac», nešto kasnije za žene «Primorka», a zatim i omladinski list. U provođenju već naznačene partijske linije, u biti ostvarivanju širokog narodnog pokreta, imala su od početka 1942.g. znatan utjecaj viša partijska i vojna rukovodstva, naročito izdavaštvom listova: «Vjesnik», glasilo Jedinственe narodnooslobodilačke fronte, «Naprijed», glasilo KPH, «Omladinski borac», organ USAOH-a, «Pionir», «Naša žena», list AFŽ-a, ali i mnogih knjiga i brošura.³⁸

Presudna za uspjeh NOB-a bila je dakle «politička linija» u kojoj su sadržani i ciljevi, ali i motivi boraca i stanovništva, a oni su bili nacionalni, politički i socijalni. Borba za slobodu naroda kao nacionalni cilj bila je u Primorju izrazitije vezani za oslobođenje Istre i otoka, odnosno Rijeke, ali i s političkim ciljem da se ta sloboda ne može osigurati u kraljevini, tj. «bivšem nenarodnom režimu», već u zajednici ravnopravnih naroda, u republici i federaciji te se zato pojavljuje sintagma «Nema povratka na staro». U toj je sintagmi urezana i socijalna, klasna pa i «revolucionarna» sastavnica NOB-a, kako to kratko uopćava akademik Petar Strčić, a uz teror okupatora i prijevaru s NDH, koji su djelovali na opredjeljenje naroda je «Na sve to još došla mogućnost klasne, gospodarske i socijalne promjene na bolje, pa i na nacionalnom polju, a sve je to nudila Komunistička partija Hrvatske.»³⁹

U danima okupacije narod je ostao, izuzev KP, bez političkih stranaka, a osnivanje novih, ustaških – omladinskih i nešto ženskih organizacija s profašističko – nacističkom ideološkom osnovom teško je prolazilo, s nešto uspjeha samo prvih mjeseci.⁴⁰

Malobrojne i u ilegali, s velikim rizikom i upornošću organizacije pokreta obavještavale su i pridobile stanovništvo pojedinačnim vezama, dok nisu utemeljene i same organizacije. Ali vrlo rano i direktnim organiziranjem odbora za pomoć NOP-u, što su bili i začeci Jedinственe narodnooslobodilačke fronte – *antifašističke* organizacije naroda, odnosno stanovništva u koju se formalno nije učlanjivalo, ali su je sačinjavali i svi simpatizeri pokreta bez obzira na političku, vjersku, ideološku i nacionalnu pripadnost (kasnije jednostavno zvani «frontovci»). Kako su te odbore činili istaknuti građani oni su već tada, u ljeto 1941.g. bili i začeci budućih Narodnooslobodilačkih odbora, tj. narodne vlasti. Odaziv pokretu, ma u kojem obliku aktivnosti i veza, mada već saznanjem o mogućim represalijama bio je brži u pravilu

³⁸ Strčić, Petar, «Prilog bibliografiji - knjige i brošure – NOP Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, «Historija», časopis CHRP i NOP, br.2 Rijeka, Pula, 1979., str.321.

O partizanskoj štampi vidi i: Konjhodžić, Mahmut, Riječi istine, «Stvarnost», Zagreb, 1975., str.34, 78 i dr.

³⁹ Strčić, Petar, Hrvatski partizani, Novi list od 24. veljače 2001., Rijeka

⁴⁰ Vidi stanje: Makuc, Zdenko, Sažetak aktivnosti antifašističke omladine Crikvenice, Vinodolski zbornik VI, str. 39.

ispred formalne organiziranosti. Tek su početkom 1942.g. npr. došla određena uputstva iz Pokrajinskog rukovodstva (H) o osnivanju organizacije Saveza mlade generacije (SMG), a omladina je već dobrim dijelom u pokretu, a u Bribiru osniva borbenu omladinsku četu i 30. studenog polaže i partizansku zakletvu.⁴¹ Početkom 1942.g. dopunjavaju se ili osnivaju nove skojevske organizacije i aktivira SMG. Otvorenost mladih prema pokretu na svoj način potvrđuju čak tri omladinska mitinga u svibnju i srpnju 1942. g. u šumi i na oslobođenom teritoriju: 9. svibnja u Potošcima (južno od Okruglog, Bribirska šuma) s 80 mladih iz Bribira (pozadine, dio čak «iz žice», tj. garnizona), u čijem je organiziranju sudjelovala bribirska četa, a prisutan bio i dio boraca grižanske čete (koji su i pjevali borbene pjesme) i zagonjsko – novljanskog voda. U Brezama je miting održan 18. svibnja, a 19. srpnja na Lukovu međukotarski miting u organizaciji bataljuna «Matija Gubec» koji je s prisutnošću oko 200 mladih i svojim programom (kulturno-umjetničkim i s fiskulturnim dijelom) «u mnogo čemu bio i smotra i slet» i gotovo «prva konferencija» omladine ova dva kotara, «iako bez referata i izbora rukovodstva».⁴² Tek se u srpnju aktivira «u šumi» reorganizirani Okružni komitet SKOJ-a za Hrvatsko primorje, u kolovozu se osniva kotarski komitet SKOJ-a za Crikvenicu, a u listopadu za kotar Novi. U Crikvenici (u «žici») koja je bila i ostala cijelog rata za organizacije NOP-a «teži teren», OKSKOJ-a u izvještaju Pokrajinskom komitetu 28. kolovoza 1942. godine navodi da djeluju 2 aktiva SKOJ-a s 9 članova i 5 odbora Saveza mlade generacije (u Selcima 1 aktiv s 3 člana, u Sv. Jeleni isto). Već je konstatirano da je aktivnost prednjačila ispred organiziranosti, a posljedično se je za mlade uobičajeno govorilo «omladina» čime se je gubila i formalna različitost između organizacija, odnosno organiziranih i neorganiziranih. No, Skojevcu su bili i ostali jezgra i temeljni borbeni i odgojni činilac u inače masovnom omladinskom pokretu. Dokumenti potvrđuju da je ratna omladinska organizacija Vinodola bila svrstana među najbolje omladinske antifašističke organizacije čak i u Hrvatskoj.⁴³ Poticaj mladima dolazio je i preko omladinskog tiska – već spomenutog «Omladinskog borca» (proljeće 1942.g.), glasila Saveza mlade generacije, kasnije USAOH-a, «Glasa primorske omladine» (1942. g.), kasnije «Nove mladosti», «Pionira», lista za najmlađe čija je organizacija bila u osnivanju. Uz glavni kriterij njenog borbenog angažiranja – borbenih akcija svih vrsta (od razbacivanja letaka do diverzija) i radnog doprinosa – prenošenjem svega sakupljenog ili proizvedenog za partizane i pomoći u obradi zemlje porodicama boraca, omladina je bila glavni organizator kulturno – prosvjetnog rada: od vlastitog obrazovanja putem čitalačkih grupa, čitanja štampe i brošura, pa i knjiga do recitatorskih i diletantskih grupa pa i ponekog pjevačkog «zboru», izdavanja i pisanja «Zidnih novina», ali i podizanja ili uređenja omladinskih domova. Pionirski uzrast dosežao je četrnaestu godinu, pa iako su bili djeca sa životom u teškim i opasnim prilikama, na svoj su način nalazili sebe

⁴¹ Tonković, Stipe, Omladinska bribirska četa, Vinodolski zbornik II

⁴² Tonković, Stipe, Omladina Bribira i Vinodola u NOB-i u prvoj polovini 1942. g., Vinodolski zbornik III, Crikvenica, 1983., str. 187.

⁴³ O omladinskoj organizaciji i sudjelovanju omladine u NOB-u u Vinodolu napisani su mnogobrojni prilozi u Vinodolskim zbornicima I - VI i objavljeni u sintetičkom pregledu: Prilozi s Okruglog stola od 12. travnja 1985.g., Vinodolski zbornik IV, str. 183. i 207.

i svoje radosti i pokazivali odlike malih boraca, bilo da su aktivirani kao kuriri, stražari, a u gradovima sakupljali lijekove i školski materijal za svoje drugove u partizanskim školama.⁴⁴

Formiranjem kotarskih odbora SMG-a, odnosno USAOH-a pioniri su imali svoje članove. Organiziranje antifašističke omladine na razini zemlje dovršeno je održavanjem I. kongresa Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije u Bihaću 27. prosinca 1942. godine tad je teritorij nazvan Bihaćka republika jer su tu bila sjedišta Vrhovnog štaba s Titom na čelu i AVNOJ-a) na kojem su kao delegati vinodolske omladine sudjelovali Marija Brožičević iz Bribira i Rikica Pavelić iz Krmpota, a u ime XIV. primorsko – goranske brigade Mihajlo Marušić, borac iz Grižana. Marušić je po povratku s kongresa još nekoliko Vinodolaca bio nazočan i na savjetovanju SKOJ-a u Slunju na kojem je svoj prvi, a za sudionike nezaboravni govor održao pjesnik Vladimir Nazor koji je tih dana došao iz Zagreba na oslobođeni teritorij. Vinodolska je omladina imala svoje delegate i na Osnivačkoj konferenciji Saveza antifašističke omladine Hrvatske u Otočcu u lipnju 1943. godine kao i na II. kongresu USAOJ-a u Drvaru 2-4. svibnja 1944. godine na kojem su među 816 delegata sudjelovala i četiri iz Vinodola⁴⁵ a među njima i poručnik Anka Pađen koja je na kongresu birana za člana Centralnog vijeća USAOJ-a, a posmrtno proglašena narodnim herojem.⁴⁶

Sličan trend osnivanja i djelovanja imala je, kao i omladina, Antifašistička fronta žena (AFŽ). Uloga žena, a tako i njihovo organiziranje, bila je nezamjenjiva, ali i višestruko motivirana. U programu pokreta – Fronte proklamirana je ravnopravnost muškaraca i žena, pa su već na prvim izborima u Gornjim Ledenicama (4. veljače 1942. g.) žene, kao i omladina s navršenih 18 godina (s puškom i s 14 godina) tu ravnopravnost i ostvarile, što je ostala i tekovina NOB-a. U ovom inače prvom NOO žene su i birane, njih 5 postale su odgovorne u narodnoj vlasti.⁴⁷ One koje su imale muževe u partizanskim jedinicama, ako nisu uhićene, preuzimale su svu brigu za djecu, za domaćinstvo i gospodarstvo, što u ratu nije bilo lako. Žene u pozadini svoj doprinos borbi davale su pletenjem zimske odjeće (posebno čarapa), sakupljanjem hrane za borce, prenošenjem potrepština skupljenih u gradovima s punkta na punkt, često i u partizanske logore i dr. Mnoge žene koje su imale stalne poslove u garnizonima, posebno mljekarice, bile su svojevrсни kuriri (veze) i preko talijanskih straža i inače žicom opletenih gradića prenosile obosmjerno izvještaje, sanitetski materijal i sl. Žene, majke boraca bile su posebno aktivne i posebna uporišta za pokret.

Kao i druge «masovne» antifašističke organizacije i AFŽ je imao svoje vertikale – općinske, kotarske, okružne i Glavni odbor za Hrvatsku. Kao član, a potom i predsjednica žena

⁴⁴ U Građanskoj školi u Novom u četvrtom razredu djelovala je u zimi I u rano proljeće 1942./43. omladinska organizacija (SMG) i Skojevska grupa od 4 člana koji su bez bojazni od provale u školi koristeći i zatečene tambure i pjevali o Matiji Gupcu i još neke borbene pjesme, a od učenika sakupljali lijekove i školski pribor i preko bibrirske veze sve otpremali na oslobođeni teritorij. Dva nastavnika su već 1942. g. otišla u partizane, a ostale nastavnice bile su pristalice NO pokreta.

⁴⁵ Tonković, Stipe, Juraj Babić, Mate Sokolić

⁴⁶ Frković, P., Narodni heroj Anka Pađen, Crikvenica

⁴⁷ Mataija, Ana, Žene u pripremi ustanka 1941., Vinodolski zbornik I, str. 205.

Okružnog odbora AFŽ-a za Hrvatsko primorje bila je Genoveva Tomić, koja je sa sinom Franjom u veljači 1943. godine otišla u partizane.⁴⁸

NOVA NARODNA VLAST – NARODNOOSLOBODILAČKI ODBORI

Kao i druga i treća sastavnica (komponenta) pokreta, uz vojnu i političku, od prvih mjeseci 1941. godine samoinicijativno, bez uputstava nastaju odbori NOP-a gotovo u svim mjestima Vinodola, koje neki autori već vide kao klice organa vlasti.⁴⁹ Još kao načelnik Općine Crikvenica Nikola Brozina, istaknuti haesesovac, spominje Odbor za pomoć ljudima u zelenom kadru, dakle, onima koji neće u domobrane, a na tom ih zadatku okuplja Buchhoffer kao grupu istomišljenika. Tek kada su uspostavili vezu s Viševicom (Tomom Strizićem), počinje se i sa sakupljanjem pomoći za NOP. U odboru su se nalazi i dr. Ivan Sobol (koji će u prosincu biti strijeljan), Vlado Lovrić, Karlo Radil i Vlado Matetić iz partijske organizacije Crikvenice, što je bio početak suradnje KP i HSS-a. Također u rujnu na sastanku u gostionici Parac vodeći s Viševice (Tomo Strizić, Blaž Kalafatić, A. Tus) okupljaju bibrirske trgovce i jednog uglednog gospodara, pripadnika HSS-a, koji su djelovali kao odbor i sami se uključili u skupljanje robe, hrane, novca i drugih potrepština za partizanski logor. U Novom se u to vrijeme utemeljuje Odbor za organizaciju NOIP od 6 članova, a među njima je bio i domaći liječnik A. Šerman. Odbor u Selcima ima 5 članova, dok se u Grižanama osniva u prosincu Odbor narodnooslobodilačke fronte. U Dramlju uz prisustvo 40 Svetojelenaca formira se od 5 članova Mjesni odbor koji će kasnije prerasti u NOO. Svi ovi odbori, osnovani kao jezgra antifašističkog pokreta, u čijem su sastavu ugledni građani, šire obavijesti o pokretu, pridobivaju nove suradnike, odvrćaju od odlaska u domobrane i rad u Njemačku, organiziraju prikupljanje pomoći i njenu otpremu, šalju obavijesti o radu okupatora i dr.⁵⁰ Do uspostavljanje prvih organa vlasti – NOO dolazi početkom 1942. g. iako bez nekih posebnih uputstava, ako se izuzme članak E. Kardelja u «Borbi» od 12. listopada 1941.⁵¹ U Vinodolu su osnovani poslije zauzeća Breza, odnosno Alana kada je nastao i prvi oslobođeni teritorij na kojem nije bilo druge vlasti, a stvarno je nije bilo ni na poluoslobođenim područjima. Vlast je nikla iz praktičnih potreba pokreta i naroda i iz izraženog socijalnog naboja da se na staro ne vraća. Drugi razlog leži u točki sazrijevanja pokreta kada se vojne jedinice, sve veće i sa sve većim obujmom borbi, ne mogu više baviti i civilnim pitanjima pa se zato u ovim danima, ali ne još generalno, događa i za ukupan razvoj NOB-a važna kvalitetna promjena – razdvajanje vojne i civilne sastavnice (komponente).

⁴⁸ Pavlič, Ivanka, O liku Genoveve Tomić, prilog za monografiju, Vinodolski zbornik III, str. 279.

⁴⁹ Ježić, Davorin, Osnivanje i razvitak organa vlasti NOO u 1941. g., Vinodolski zbornik I, Crikvenica, 1977. str. 267.

⁵⁰ Ježić, Davorin, Osnivanje i razvitak organa vlasti – NOO u 1941.g., Vinodolski zbornik I, isto, Vinodolski zbornik III, str. 106.

⁵¹ Tek su u dalekoj Foči u veljači 1942.g. napisani tzv. Fočanski propisi i u njima prva uputstva o organizaciji NOO.

Prvi NOO osnovan je početkom 1942. g. u Mataija Dragi od 4 člana kao mjesni odbor za gornjoledenička sela. Kasnije se proširuje s predstavnicima svih 13 sela i postaje Općinski NOO koji «preuzima svu vlast na teritoriji gornjih i srednjih ledeničkih sela». Za ovaj se Odbor organiziraju, također, prvi izbori, i, isto toliko značajno, s prvim glasanjem žena.⁵²

12. veljače 1942. godine održani su prvi izbori i u Krmpotama i izabran NOO-a u civilnom logoru u Bribirskoj šumi, u kojem su se smjestile i žene ili majke koje su uspjele izbjeći uhićenju i odvođenju u Bakar u koncentracioni logor, osniva se u ožujku drugi po redu NOO. Uskoro su održani i prvi izbori, iako u njima nisu mogli sudjelovati i stanovnici poluoslobođenih bibrirskih sela. Iako još nema punu vlast, on objedinjuje rad dvaju rajonskih odbora u Bribiru i tek se u srpnju kao Općinski NOO «osjetno izdvaja iz nadležnosti komande vojne jedinice i od tada je on samostalan autoritativni organ narodne vlasti na području općine Bribir».⁵³

O djelovanju i usavršavanju NOO češće se raspravljalo pa je tako i na Okružnom savjetovanju za Hrvatsko primorje na Milčevim stijenama 23./24. kolovoza 1942. g. podnesen i posebni referat (Slavko Komar). Bit i smjer razvoja narodne vlasti definiran je pak Rezolucijom o osnivanju AVNOJ-a u točki 5 i 6 (Bihać, 26/27. studenog 1942. g.). 28. kolovoza 1942. godine osnovan je Kotarski NOO za Novi, a 20. studenog za Crikvenicu. Zabilježeno je da je novljanski KNOO izabran na skupštini koja je bila sastavljena od 60 delegata iz svih općinskih pa i nekih seoskih NOO.⁵⁴

Nadležnosti NOO su tek kasnije ujednačene uputstvima ZAVNOH-a (ljetu 1943. g.). U početku su temeljene na konkretnim potrebama i bile su višestruke: opskrba vojnih jedinica, briga o narodu, posebno prognanom stanovništvu i onom u zbjegovima (i civilnim logorima), kulturno prosvjetni rad (u čemu je i rad osnovnih škola), gospodarstvo, zdravstvo, propaganda itd. Kasnije su vršili i sudske funkcije. U nadležnosti NOO Bribir uz prehranu i stolarsko – građevinsku djelatnost (izrada baraka, pokrivanje popaljenih kuća) djeluju i krojačka i postolarska radionica, ali i prvi dječji dom (iznad Okruglog) i ambulanta. U civilnom logoru, unutar kojeg je «živio», NOO ima i svoj ekonomat i poljoprivrednu ekonomiju.⁵⁵

Do kapitulacije Italije općinski i kotarski NOO su već dobro organizirani – s dijelom profesionalaca i stručnjaka, s malom administracijom i bili su gotovo u svim mjestima spremni nastaviti obavljanje vlasti na cijelom području koju su do tada obavljali Talijani i ono malo tzv. ustaške vlasti. Vinodol, kao i Hrvatska umreženi su NOO koji zajedno sa ZAVNOH-om, konstituiranim u lipnju 1943. godine, sa svojom vrhovnom zakonodavnom i izvršnom vlašću čine već solidan temelj buduće Hrvatske Republike.

REPRESALIJE NAD STANOVNIŠTVOM

Stanovništvo Vinodola, kako je već rečeno, naseljeno je na tri geografsko – ekonomski različita područja. Zbog različitih «garnizonskih» uvjeta, različite razine razvijenosti po-

⁵² Ježić, Davorin, isto kao pod 50.

⁵³ Tus, A., Bribir u revolucionarnoj i oslobodilačkoj borbi, str. 219.

⁵⁴ Okružni narodnooslobodilački odbor za Hrvatsko primorje osnovan je u travnju 1943.

⁵⁵ Ježić, Davorin, Prilog proučavanju razvitka narodne vlasti, Vinodolski zbornik III, str. 105.

kreća i blizine neprijatelja partizanske jedinice su bile i u različitom stupnju angažiranosti, ali i represivnog nasrta neprijatelja, a naročito poslije uhićenja i punjenja zatvora još u kolovozu pa poslije i paljenja 158(162) gospodarskih kuća u Bribirskoj šumi 18.10.1941.g. U uputama V. korpusa od 20. listopada 1941.g. talijanski okupator potpuno razotkriva svoje ciljeve odmazde: «...strijeljavanje ustanika zarobljenih na bilo koji način, paljenje njihovih kuća...», a «... ako ustanici imaju bazu u nekom selu, treba ga eliminirati, iseliti stanovništvo i zapaliti selo...».⁵⁶ Jedno od prvih masovnih uhićenja obitelji partizana, u stvari njihovo iseljenje i deportiranje u koncentracioni logor u Bakru 10. ožujka 1942. godine njih 136 (60 obitelji) – od staraca, djece, pa i bolesnika, bez mogućnosti da išta ponesu sa sobom, trebalo je biti i primjerna opomena što očekuje i druge. Ni stoku nisu ostavili, naprotiv, 33 krave i 176 ovaca odveli su u Novi⁵⁷ od čega je manji dio stanovništvo sačuvalo i vratilo. Radi mogućnosti zatvaranja i stanovništva gornjoledeničkih sela NOO provodi evakuaciju seljana u šumu i tada nastaju i prvi zbjegovi, logori poput onog civilnog u Bribirskoj šumi.⁵⁸ Najveće operacije na partizanske jedinice uvijek su pratile represalije nad stanovništvom. Talijanska vojska je tako izvela prvo svibanjsku ofenzivu 18. do 26. svibnja 1942.g., a zatim operaciju “Velika Kapela” 13. do 19. rujna 1942.g. U prvoj je trebalo povratiti u ožujku oslobođena hrvatska mjesta Mrkopalj i Ravnu Goru, ali važnije je bilo provesti i «operaciju čišćenja» i u obalnom i brdsko–planinskom četverokutu (Tribalj – Zakuti – Ledenice – Breze, u pravcu Alana i Krivog puta). “Čišćenje” partizana nije uspjelo, ali je talijanska vojska zapalila 246 kuća u ledeničkom i krmpotskom gornjem kraju, a narod je morao naći utočište u šumi – u zbjegovima.⁵⁹ Desetak dana kasnije za odmazdu (osvetu), ali u trendu «eliminirati, iseliti, zapaliti» za devet poginulih vojnika u partizanskoj zasjedi talijanska vojska zapalila je u Donjem Zagonu 29 kuća (ili 40 %), oštetila 27 kuća, internirala 49 žitelja i ubila 2 mještanina.⁶⁰ U rujanskoj ofenzivi «Velika Kapela» sudjelovale su tri talijanske divizije uz 800 četnika i 2000 vojnika NDH i nešto na širem teritoriju poharale su sve pred sobom – uz Drežnicu i Jasenak opet vinodolska i ledeničko –krmpotska gornja sela te ponovno bez vojnih rezultata.

Talijanski okupatori često su izlazili iz garnizona i postavljali zasjede, ograničavali kretanje stanovništva, i onog «izvan žice», i u nekoliko navrata žene koje su išle po travu za prehranu stoke «za vrh» Bribira su uhvaćene i strijeljane.⁶¹ Zatvori u Novom i Crikvenici su se punili i okupator je početkom lipnja otvorio i novi logor u Kraljevici u kojeg su dovođeni uhićeni (zatvoreni). Razmjeri vrlo surovih represalija talijanskog okupatora uz asistenciju domaćih kvislinga manje su poznati ili se minimiziraju, iako su i po metodama i ciljevima vrlo slične poznatim nacističkim zločinima.

⁵⁶ Plovanić, M., Prilog istraživanju ustaških i talijanskih represivnih mjera u Vinodolu 1941., Jadranski zbornik IX, Rijeka, 1975.

⁵⁷ Lengel – Križman, Narcisa, Koncentracioni logori talijanskog okupatora, IHRP, Zagreb, 1983.

⁵⁸ Cuculić, Ivan, Razvoj NOB-e HP/GH, «Dometi» 8, 9, 10, Rijeka, 1976., str. 162-163.

⁵⁹ Bataljun «Matija Gubec»

⁶⁰ Baričević, B., Jovanović, B., Sudjelovanje Donjeg Zagona u NOB-i 1941., Vinodolski zbornik I.

⁶¹ Na mjestu strijeljanih žena na bribirskom groblju je podignut spomenik.

Uz represalije dugi usud Vinodolaca bila je i prehrana. Ratnim prilikama (oskudici), inače oporog zemlji i njenom gubitku u šumi još je slijedila i pomoć u ishrani partizana. Prvih dana se odlazilo s nekim zalihama (zlatni predmeti) u trampu u Rijeku, kasnije u Gorski kotar i Liku sa smokvama, vinom, rakijom, a onda sa solju: 1 kg soli za 2–3 kg zrnaste hrane (kukuruz, ječma). Dok su vlakovi prometovali, putovalo se po kukuruz u Slavoniju, čak do Srijema. Kukuruz se je kod kuće mlio ručno u žrvnima, ponekad i u mlinu, a onda se za čeljad kuhala kaša, rjeđe palenta koja je trošila više brašna. Krumpir, koji se donekle uzgajao i u Vinodolu, a posebno u Gorskom kotaru, bio je osnovna hrana i za vojsku, pa je u svojim «Sjećanjima» V. Kovačević ustvrdio da bi «krumpiru trebalo podignuti spomenik».

FORMIRANJE BRIGADA I XIII. DIVIZIJE – BORBE DO KAPITULACIJE ITALIJE

Dvije velike ofenzive, represalije i djelomično glad uz zimu nisu zaustavile rast jedinica ni pokreta, iako se u ratovanju i dalje primjenjuje partizansko «napadni i odstupi», tj. neprihvatanje frontalnog načina borbi, što je čuvalo živote boraca, a povlačenjem pučanstva u šumu i pučanstvo. Formiranjem još šest bataljuna omogućeno je da se na ovom području dalje zaokružuje vojna organizacija formiranjem dviju brigada od odreda i to VI. 12. listopada u tek novooslobođenoj i popaljenoj Drežnici, a XIV. 26. studenog 1942. godine. U XIV. brigadu ušao je i bataljun «Matija Gubec», a komandant brigade postaje Dušan Vlado Matetić, Vinodolac.⁶² U listopadu se u Bribirskoj šumi osniva i «punkt» Matije Gupca s terenskom (bribirskom) četom koja se kasnije uključuje u novoformirane jedinice. Poslije većih borbi, koje vode već sada krupnije jedinice, front se usmjerava na ovladavanje prometnicama Senj – Ogulin (Modruš, Jezerane, Brinje, Žuta Lokva) i spajanje oslobođenog primorsko-goranskog teritorija s Kordunom i Likom. Zato početkom 1943. godine obje brigade po naređenju Glavnog štaba Hrvatske odlaze na Kordun, da bi otvaranjem IV. neprijateljske ofenzive već kod Slunja preuzele dio obrambenih položaja (2. siječnja 1943.g.). Potisnute od njemačkih oklopnih jedinica koje su nadirale prema Bihaću, naše su brigade potom vodile dvomjesečne borbe s talijanskom vojskom i bile iscrpljene, ali zaokretom borbe kod Farkašića (Lika) u našu korist pobjedonosno su se vratile. Četrnaesta brigada se smjestila u Drežnicu, ali s jednom trećinom ljudstva manje.⁶³ U proljeće 1943. godine uz brigade osnovan je ponovno i drugi primorsko-goranski odred čiju je komandu preuzeo Stanko Kombol. Najveći događaj za ovaj kraj bilo je osnivanje dotada najviše vojne formacije – primorsko-goranske divizije u Brinju sredinom travnja 1943. godine. Time se primorsko-goranski kraj u vojnom ustrojstvu izjednačio s dva svoja istočna «susjeda» – Likom i Kordunom, mada je uz VIII. kordunašku i VI. ličku diviziju u Lici osnovana i XXXV. lička divizija u koju je ulazila i jedna primorsko-goranska brigada.

U Plaškom kod Ogulina i Prokikama u Lici još u proljeće 1943. godine nalazili su se i četnici kao treći neprijatelj. Sumirajući uvjete borbe na ovom prostoru, komandant V. opera-

⁶² Tintor, S., Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, IHRP, Zagreb, 1968., str. 58-66.

⁶³ Kovačević, Veljko, Ratna sjećanja, ROID «Stvarnost», Beograd, 1989., str. 342.

tivne zone, a od travnja komandant XIII. divizije V. Kovačević kaže: «Teško da bi se mogao naći drugi kraj u našoj zemlji gdje se borba razvijala u nepovoljnijim uvjetima».⁶⁴ No, nadu sada bude i zapadni saveznici (Engleska i SAD) čije prve vojne misije u ovo proljeće dolaze u Štab XIII. divizije, iako sastavljene još od naših iseljenika koji znaju jezik. Nade su dvostruke – da saveznici priznaju NOV kao jedinu snagu koja se bori protiv nacističko-fašističkih sila na tlu Jugoslavije, a ne Dražu Mihajlovića sa svojim četnicima, koji je ujedno i ministar izbjegličke jugoslavenske vlade u Londonu. Druga, da će slati pomoć u oružju, hrani odjeći i obući. Ohrabruju i talijanski štabovi koji poslije poraza u Lici konstatiraju «Partizani su ohrabreni našim napuštanjem Like i tumače to kao veliki vojnički uspjeh, dok su naše trupe deprimirane poslije dugog i krvavog povlačenja...Partizani su rukovođeni starješinama koji su pokazivali znatne sposobnosti za komandiranje profesionalnog kapaciteta».⁶⁵

Talijanska vojska se više nije upuštala u veće operacije i kod Žute Lokve se ljeti 1943. godine ukopala već oslabljena divizija «Murge» gdje su se sve do kapitulacije Italije vodile taktičke borbe. U Vinodolu su sve garnizone Talijani držali do 8. rujna 1943. godine, a prvi se povukao garnizon s ledeničke gradine (poslije zasjede i prve predaje jedne kolone od 250 vojnika koja se s topništvom kretala iz Senja prema Novom). Bez poteškoća istog se dana predavala i druga talijanska vojska, odnosno garnizoni s kompletnim naoružanjem, a s njima i male oružničke postaje NDH u Novom, Bribiru, Ledenicama i Crikvenici. Prema sporazumu o predaji talijanski oficiri su zadržali ručno oružje i dobili po nekoliko kamiona s hranom koja bi mogla biti dovoljna do Trsta. Kapitulacija Italije je kraj jedne i početak druge okupacije, ali zato i veliki dan oslobođenja, proslavljen i zapamćen.

SAŽETAK

Vinodolci (žitelji današnjih lokalnih zajednica (gradova) Crikvenica i Novi Vinodolski te Općine Vinodolske) su aktivno sudjelovali u antifašističkim i socijalističkim predratnim pokretima, a osobito su bili aktivni u NOB-u, te je uputno o tome pisati. Ovdje je jedan prilog pregleda građe koja nužno prethodi pisanju o toj temi. U ranijim brojevima Vinodolskog zbornika, osobito prvih šest, stotinjak je priloga na tu temu, ponajviše na osnovi sjećanja sudionika tih borbi i dokumentacije o njoj. U ovom radu je učinjen napor da se građa sredi u jednom općem pregledu koji treba nadopunjavati i kritički revalorizirati u jednoj korektnoj znanstvenoj proceduri. Bilo bi uputno to uzeti za središnju temu jednog od sljedećih Zbornika, a za tu bi svrhu valjalo formirati uži urednički kolegij i započeti pripreme računajući na suradnju vlasti, povijesnih institucija i udruga.

⁶⁴ Kovačević, Veljko, Ratna sjećanja, ROID «Stvarnost», Beograd, 1989. str. 224.

⁶⁵ Isto, str. 359.

Ključne riječi

Vinodolci, antifašistička borba, NOB, okupator, partizanske jedinice, NOV, sudjelovanje Vinodolaca

Bilješka o autoru

Stipe Tonković, Novi Vinodolski, profesor filozofije i sociologije, politički funkcionar u mirovini